

ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ ЯК БАЗОВІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПОНЯТТЯ ЗБІРНИКА НІМЕЦЬКОГО ПРАВА «КАРОЛІНА» 1532 Р.

CRIME AND PUNISHMENT AS BASIC CRIMINAL LAW CONCEPTS OF THE COLLECTION OF GERMAN LAW “CAROLINA” OF 1532

Доль І.Р., аспірантка кафедри історії держави,
права та політико-правових учень

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена базовим кримінально-правовим поняттям збірника німецького права «Кароліна» 1532 р., якими були злочин і покарання. У згаданій кодифікації були розроблені нові на той час склади злочинів, введені принципи судочинства, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, обтяжують та пом'якшують покарання, поняття співучасті, вини, умислу, необережності, замаху тощо. «Кароліна» встановила примат імператорського законодавства, що ґрунтувалося на римському праві, у сферах кримінальної відповідальності та кримінального судочинства над партикулярним звичаєвим правом німецьких земель.

Перелік злочинів у кодифікації 1532 р. був широким, як для тогочасних умов, але не вичерпним. Зокрема у ньому містилися злочини проти релігії, проти державної влади, проти особи, проти моралі, проти правосуддя, проти торгівлі. У збірнику німецького права переважали тяжкі й особливо тяжкі злочини, які докладно характеризувалися, а злочинів меншої суспільної небезпечності було обмаль. Відтак, «Кароліна» допускала аналогію закону при застосуванні кримінальної відповідальності, відповідно до якої судді шукали в її тексті склад злочину, який найбільше нагадував фактично вчинене діяння. Застосування аналогії закону в кримінальних справах збірник 1532 р. дозволяв тільки за участю знавців у галузі права, що зумовило активний розвиток кримінально-правової та кримінально-процесуальної наук в Німеччині XVII–XVIII ст.

Ідея відлякуючої відплати (тогочасна загальна превенція) зумовила суворість покарань «Кароліни». Зокрема у ній містилися декілька видів смертної кари – як простої, так і кваліфікованої. Також передбачалися фізичні та ганебні покарання, тюремне ув'язнення, штрафи і конфіскація майна. Збірник 1532 р. розрізняв звичайне та надзвичайне покарання. Звичайне покарання відповідало законодавчому тексту та призначалося лише у випадках, коли не існувало жодних обставин, які б його пом'якшували відповідно до закону чи думки судді. Надзвичайне покарання було більш поширеним у практиці та відрізнялося від того, що у тексті закону, в напрямку його пом'якшення з огляду на відповідні обставини.

Ключові слова: кодифікація, кримінальна відповідальність, німецьке право, вина, смертна кара.

The article is devoted to the basic criminal law concepts of the collection of German law "Carolina" of 1532, which were crime and punishment. In the aforementioned codification, new at that time compositions of crimes were developed, judicial principles were introduced, circumstances that exclude the criminal illegality of an act, aggravating and mitigating punishment, concepts of complicity, guilt, intent, negligence, attempt, etc. were set. "Carolina" established the primacy of imperial legislation based on Roman law in the areas of criminal responsibility and criminal justice over the particular customary law of the German lands.

The list of crimes in the codification of 1532 was broad, as for the conditions of that time, but not exhaustive. In particular, it contained crimes against religion, against state power, against the person, against morality, against justice, and against trade. The compendium of German law was dominated by felonies and treasons, which were described in detail, and there were few crimes of lesser public danger. Therefore, "Carolina" allowed the analogy of the law in the application of criminal responsibility, according to which judges looked for the composition of the crime in its text, which most closely resembled the act actually committed. The collection of 1532 allowed the application of the analogy of the law in criminal cases only with the participation of experts in the field of law, which led to the active development of criminal law and criminal procedure sciences in Germany in the XVII–XVIII centuries.

The idea of deterrent retribution (at that time general prevention) determined the severity of the punishments of "Carolina". In particular, it contained several types of death penalty – both simple and qualified. Physical and humiliating punishments, imprisonment, fines and confiscation of property were also foreseen. The collection of 1532 distinguished between ordinary and extraordinary punishment. The usual punishment corresponded to the legal text and was imposed only in cases where there were no mitigating circumstances according to the law or the opinion of the judge. Extraordinary punishment was more common in practice and differed from that in the text of the law in the direction of its mitigation in view of the relevant circumstances.

Key words: codification, criminal responsibility, German law, guilt, death penalty.

Успішний розвиток кримінального права сучасної Європи загалом і України зокрема вимагає належної науково-теоретичної бази, важливою складовою якої є історико-правові знання. Саме в минулому перебувають витoki чинних уявлень про кримінальну відповідальність, злочин, покарання, вину тощо. В історії становлення згаданих явищ визначний пункт становить німецька кодифікація 1532 р., відома широкому загалу як «Кароліна» (автентична назва – Судово-кримінальна ординація імператора Карла V і Священної Римської імперії). Обсяг її впливу на формування кримінального законодавства, зародження кримінально-правової доктрини, здійснення судової практики в Центральній-Східній Європі є фундаментальним. Відтак, цілком зрозуміло відповідна тема заслуговує ретельної уваги і належного вивчення.

Метою статті є з'ясування змісту та значення базових кримінально-правових понять збірника «Кароліна» 1532 р., до яких належать насамперед злочин і покарання.

Злочини та покарання традиційно є базовими кримінально-правовими поняттями, на яких ґрунтувалося

та розвивалося в процесі історії вчення про кримінальну відповідальність. Ці поняття відіграють фундаментальну роль у тому числі в збірнику німецького права 1532 р. «Кароліна». Зокрема у ньому була розроблена низка важливих понять кримінального права, однак вони не завжди мали завершений вигляд і чітку форму. Крім того, ці поняття не були перенесені в систему абстрактно-юридичних категорій, характерну сучасному кримінальному праву, а викладалися стосовно конкретних видів злочинів і покарань.

Тривалу юридичну чинність німецької кодифікації 1532 р. (на деяких землях діяла аж до початку XIX ст.) зумовили чимало суспільно-політичних причин. Натомість юридичні причини такої витривалості полягали в особливостях змісту «Кароліни», яка уніфікувала процес здійснення судочинства та скасувала невідповідні процесуальні звичаї окремих німецьких земель. Кодифікація дозволяла застосування тільки давніх звичаїв і прямо заборонила аргументувати позицію в суді новим звичаєм, який суперечив закону. На майбутнє збірник 1532 р. виключив

можливість використання поганих і нерозумних звичаїв. Крім того, «Кароліна» надавала суддям можливість не застосовувати норми звичаєвого права, що були несправедливими.

Використання партикулярного звичаєвого права німецьких земель було дозволено «Кароліною» як виняток з правила, згідно з яким судді вирішують справи відповідно до «імператорського права», що ґрунтувалося на римському праві. Це спонукало місцевих правителів не тільки керуватися загальнонімецьким збірником права 1532 р., але й видавати нормативно-правові акти місцевого значення задля його належного застосування на локальному рівні. Новаторство «Кароліни» виражалось насамперед у тому, що збірник встановив публічний характер покарання, визначив вину як підставу кримінальної відповідальності, а також окреслив злочин як протиправний вчинок, який посягає на публічний порядок [1, s. 127].

У збірнику 1532 р. були розроблені нові на той час склади злочинів, введені додаткові кримінально-правові поняття (умисел, необережність, замах), принципи судочинства, перелік обтяжуючих та пом'якшуючих обставин. Німецьке кримінальне право аналізованого періоду містило багато цікавих рис і прогресивних особливостей, які мали важливе значення в ході правового розвитку Європи [2, с. 166].

З одного боку, «Кароліна» передбачала систему покарань, частину яких можна назвати щонайменше жорстокою. Однак з іншого, вона визначала обставини, що виключали протиправність і пом'якшували покарання. Відтак, збірник 1532 р. розрізняв покарання звичайне (*poena ordinaria*) та покарання надзвичайне (*poena extraordinaria*). Звичайне покарання, під яким малося на увазі саме те жорстоке покарання, передбачене в тексті кодифікації, застосовувалося відносно рідко і лише тоді, коли вина підсудного була безсумнівною та однозначно доведеною, а пом'якшуючих обставин не було. Натомість у практиці переважали надзвичайні покарання, тобто більш м'які, ніж передбачені законом, оскільки часто їх зумовлювали пом'якшуючі обставини чи сумніви щодо вини. Більше того, «Кароліна» допускала можливість призначення м'якшого покарання навіть тоді, коли відповідних обставин не існувало, якщо суд вважав це доцільним [3, s. 58].

Кримінально-матеріальна частина «Кароліни» розпочинається з положення про те, як повинен діяти суб'єкт правозастосування, коли конкретний злочин і покарання не були вказані в законі. Справа в тому, що збірник 1532 р. зосереджений на тяжких і особливо тяжких злочинах, які охарактеризовано в ньому доволі докладно. Рівень тяжкості цих складів злочинів зумовив суворість передбачених у німецькій кодифікації покарань. Натомість перелік злочинів «Кароліни» не був вичерпним і часто базувався на прикладах, відображаючи казуїстичний підхід її укладачів. Відтак, «Кароліна» допускала аналогію закону при застосуванні кримінальної відповідальності, яка спонукала суддів шукати в її тексті склад злочину, який найближче нагадував фактично вчинене діяння [1, s. 128].

Це вказує на матеріальний підхід до визначення злочину в збірнику 1532 р. на відміну від формального підходу, зnanого в римському праві (*nullum crimen sine lege*) та домінуючого в сучасних кримінальних кодексах. Згаданий матеріальний підхід до визначення злочину згідно з «Кароліною» покладав на суддю обов'язок карати за кожен аморальний вчинок, який мав навіть мінімальну подібність зі складом злочину, передбаченого законом. Водночас збірник 1532 р. наполягав на тому, що аналогія закону до правопорушника може бути застосована лише на підставі висновків знавців у галузі права [4, с. 30].

Такими компетентними знавцями «Кароліна» визнавала знавців права при вищих судових органах і вчених юридичних факультетів. Вказане положення збірника

1532 р., своєю чергою, спричинило активний розвиток кримінально-правової та кримінально-процесуальної наук в Німеччині XVI–XVIII ст. У згаданий період публікувалися численні підручники, зібрання судової практики та коментарі до статей «Кароліни». Серед них найбільш відомою була праця декана юридичного факультету Лейпцигського університету Б. Карпцова «*Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium*», видана в 1635 р. [1, s. 130]. Також варто наголосити на тому, що на українських землях (особливо в містах магдебурзького права) у XVII–XVIII ст. активно використовувалися праці Б. Гроїцького, засновані в тому числі на положеннях «Кароліни» [5, с. 104].

Злочини, передбачені у збірнику німецького права 1532 р., поділяють на такі види: злочини проти релігії (богохульство, чаклунство, порушення клятви); злочини проти державної влади (державна зрада, бунт, фальшування грошей); злочини проти особи (вбивство, зґвалтування, тілесні ушкодження, наклеп, образа); злочини проти моралі (інцест, подружня зрада, багатоженство, звідництво); злочини проти правосуддя (надання неправдивих свідчень); злочини проти торгівлі (обмірювання та обважування покупців) [6, с. 141]. Хоча перелік злочинів у «Кароліні» не був вичерпним, він, як для тогочасної Європи, вважався дуже широким. Тому наступні кодифікації, які відбувалися в сусідніх державах, орієнтувалися на цей взірєць і намагалися якнайповніше перечислити склади злочинів [1, s. 128].

Першими у «Кароліні» визначено злочини проти релігії. Це відображає загальну роль релігії і становище єпископа – головного землевласника. Ст. 106 бере свій початок з римського права – новели Юстиніана, яка вплинула на встановлення Вормського рейстагу 1495 р. До злочинів проти релігії належали богохульство, блюзнірство, чаклунство, порушення клятви тощо, а також злочини, несумісні з християнською мораллю. До прикладу: «якщо хто-небудь шляхом чаклунства заподіє людям збиток або шкода, то він має бути підданий смертній карі, і ця кара повинна бути проведена шляхом спалення» [7, с. 83–84]; «Якщо хто-небудь приписує Богові те, що йому не личить, чи у своїх промовах заперечує те, що йому властиво, або ображає всемогутність Божу або Святої Його матері Діви Марії, то він повинен бути взятий владою або суддею за службовим обов'язком і посаджений у в'язницю і підданий потім смертній карі, тілесним покаранням, відповідно до обставин і характеру богохульства, а також становищу, яке займає особа, яка його вчинила» [7, с. 81–82].

До державних злочинів відносилися зрада (цьому поняттю було надано максимально широкий і вкрай невідзначений зміст), бунт проти влади, різні види порушень «земського миру» (ворожнеча і помста, розбій, підпал, злісне жебрацтво тощо). У цій категорії злочинів присутня певна диференціація кримінальної відповідальності чоловіка та жінки, зокрема ст. 124 встановлювала: «той, хто зловмисно вчинить зраду, повинен бути, згідно зі звичаєм, підданий смертній карі шляхом четвертування. Якщо це буде жінка, то її слід втопити. У тому випадку, коли зрада могла заподіяти великий збиток – наприклад, якщо зрада стосується країни, міста, власного пана, одного з подружжя або близьких родичів – то можливе посилення покарання шляхом волочіння (до місця страти) або терзання кліщами перед стратою, в деяких же випадках зради можна спершу обезголовити, а потім четвертувати злочинця». У разі народного бунту згідно зі ст. 127 «Кароліни» передбачалося покарання, яке передбачало привселюдне виконання – відсічення голови, биття різками і вигнання з міста чи поселення [8]. Це допомагало наочно показати іншим всю суворість покарання за вчинення таких дій. Незважаючи на майнову нерівність верств населення, влада намагалася викоринити осіб, які займалися жебрацтвом, оскільки такий асоціальний спосіб життя сприяв росту злочинності.

До злочинів проти держави можна віднести й фальшування монет, стосовно якого збірник 1532 р. постановляв: «фальшивомонетники повинні бути покарані наступним чином: ті, хто виготовляє фальшиву монету або (підроблені) клейма, а також ті, хто вимінює або іншим шляхом набуває підроблену монету і зловмисно і підступно знову здає її на шкоду ближньому, за звичаєм і постановами закону, повинні бути піддані смертній карі шляхом спалення; ті, що свідомо надають для цього свої будинки, повинні піддатися конфіскації цих будинків. Той, хто самоправно і злісно зменшує правильну вагу монети або чеканить монету, не маючи на те права, повинен бути ув'язнений до в'язниці і підданий тілесному покаранню або майновому, згідно з вказівкою законознавців. Той, хто переплавляє монету іншої особи, щоб зіпсувати її і зменшити її вагу, має бути також підданий тілесному покаранню або майновому, залежно від обставин справи» (ст. 111) [7, с. 84–85].

Серед злочинів проти особи найбільш детально були регламентовані вбивства. Наприклад: «той, хто заподіє шкоду життю чи тілу іншої особи за допомогою отрути чи зілля, як навмисний вбивця, повинен бути підданий смертній карі шляхом колесування, якщо він є особою чоловічої статі. Якщо ж такий злочин здійснить жінка, її слід втопити або засудити до іншої смертної карі, за звичаєм. Подібних злісних злочинних людей належить для більшого залякування інших перед тією чи іншою стратою волочити (до місця страти), або своє тіло розпеченими кліщами, більш-менш (жорстоко) залежно від становища особи та характеру вбивства, як це встановлено щодо вбивства» [7, с. 93]. Варто зазначити, що самогубства також були віднесені до числа злочинних діянь, в результаті яких спадкоємці могли позбавлятися права спадкування. У «Кароліні» присутній широкий перелік злочинів проти моралі (перелюбство, двошлюбність, інцест, звідництво, згвалтування, викрадення жінок і незаміжніх дівчат тощо). Зокрема у збірнику 1532 р. йдеться про те, що «якщо хто-небудь шляхом насильства і всупереч її волі злочинно збезчестить заміжню жінку, вдову або позбавить невинності дівчину, то такий лиходій підлягає позбавленню життя. За скаргою потерпілої і доказів злочину він повинен бути, подібно розбійнику, підданий смертній карі мечем» [7, с. 88]. Попри те, що «Кароліна» забезпечувала кримінально-правову охорону жінок, але на практиці було складно довести факт вчинення насильства щодо неї.

Злочини проти власності становили численні види розкрадань. Зокрема їм було присвячено аж 19 статей: грабежі, розбої, а також недобросовісне розпорядження довіреним майном. Склад дрібної крадіжки детально окреслювався. Враховувалися кількість, повторність і вартість вкраденого. У разі вчинення крадіжки втретє, вона каралася смертю. Ст. 162 «Кароліні» постановляла стосовно цього в такий спосіб: «якщо буде затриманий хто-небудь, що зробив крадіжку втретє, і ця триразова крадіжка буде цілком встановлена, як роз'яснено раніше про розкриття істини, то він буде визнаний багаторазово ославлений (викритим) злодієм і буде розглядатися нарівні з тим, хто через насильство, і повинен бути підданий смертній карі: чоловік – шляхом повішення, а жінка – шляхом утоплення або іншим чином, за звичаєм кожної землі» [8].

З огляду на виняткове значення релігії у Священній Римській імперії Німпецької нації, цілком логічним видається наявність окремого складу злочину крадіжки в церкві, який у збірнику 1532 р. був сформульований наступним чином: «той, хто викрав дароносицю, в якій знаходяться святі дари, повинен бути засуджений до смертної карі шляхом спалення; а також якщо хто-небудь зламає або розкрис церковну скриню, в якій збирають священне подаяння, або шляхом хитрості вкраде з неї, або вчинить будь-що інше подібним чином, то він має бути

підданий тілесному покаранню або смертній карі за вказівкою знавців закону» [7, с. 118–119]. Для незаможних прошарків населення були характерні крадіжки плодів, врожаю, риби, лісу, що також каралися згідно з положеннями «Кароліні».

До злочинів проти правосуддя в кодифікації 1532 р. належали неправдиві свідчення, незаконне звільнення ув'язненого охоронцем, неправомірний допит під катуванням тощо. Цікаво, що в разі «якщо страж кримінальної в'язниці звільнить підданого кримінальному покаранню, то він підлягає тому ж кримінальному покаранню, замість злочинця, якого він звільнив» [7, с. 122–123]. Більшість цих складів злочинів були сформульовані у кримінально-процесуальній частині «Кароліні», тобто в межах перших 107 статей.

Кримінальна відповідальність за вчинення злочину відповідно до кодифікації 1532 р., наставала, як правило, при наявності вини – умислу чи необережності. Водночас вона не містила чіткого визначення вини, а нею розумівся злий намір правопорушника або його недбалість. З цього випливає, що кодифікація 1532 р. розрізняла умисну та неумисну форми вини. Ст. 146 встановила кримінальну відповідальність за вбивство з необережності (недбалості) [3, с. 59]. Важливо, що згадана стаття розрізняє вбивство з необережності від казусу (діяння без вини). У разі смерті людини через казус, відповідальність вбивці не наставала. До прикладу, цирюльник брив бороду клієнта і його хтось штовхнув, внаслідок чого він бритвою його зарізав. Також для прикладу «Кароліна» бере до уваги стрільця, який випадково вбив людину. Якщо він стріляв у дозволеному місці, це вважалось казусом, а в разі стрільби в недозволеному – вбивством з необережності [1, с. 398].

У кодифікації 1532 р. визначалися обставини, які виключали кримінальну протиправність діяння. Найважливішим серед них був стан необхідної оборони.

«Кароліна» наголошувала на необхідності аналізу кожного конкретного випадку необхідної оборони з метою не допустити перебільшення її меж та відсутності зловживання. Правомірність необхідної оборони повинен був доводити той, хто обороняється. Якщо його дії визнавалися неправомірними, він повинен був понести покарання [9, с. 72].

Крім стану необхідної оборони, обставини, які виключали кримінальну протиправність діяння, наступали якщо хтось «... вб'є кого-небудь за перелюб, вчинене з його дружиною або дочкою ...»; хтось «... вб'є кого-небудь для порятунку життя, тіла або майна іншої особи, а також, коли вбивають люди, позбавлені розуму»; «... Буде убитий через опір будь-кого, кому доручено затримати за службовим обов'язком і хто надасть недозволений небезпечний і підступний опір» та ін. [7, с. 103–109]. Перелік цих обставин не був вичерпним, і ст. 150 «Кароліні» передбачала, що «є багато інших випадків позбавлення життя, які трапляються через причини, за які не наступає кари, оскільки такі причини законні та справедливі» [9, с. 73].

«Кароліна» окреслювала обставини, що пом'якшували і обтяжували покарання. До обтяжуючих відносилися вчинення злочину щодо особи привілейованого стану чи групою осіб, наявність умислу, рецидив тощо. Пом'якшуючими обставинами при крадіжці вважалися малолітній вік злочинця (до 14 років) і «прямий голодний нестаток» [6, с. 140].

Збірник 1532 р. визначав кримінально-правові норми про співучасть. Це поняття в «Кароліні» мало поверхневий характер і ще не було належно розроблене. Серед співучасників, крім виконавця, виокремлювався пособник, який долучався до злочину перед його вчиненням (наприклад, надання будинку, зброї), у момент здійснення злочину (така співучасть спричиняла рівне з виконавцем покарання) чи після його закінчення (приховування речей, надання притулку). Коли пособник доводив, що таке

діяння він вчиняв лише з доброї волі та мотивів співчуття, він міг сподіватися на пом'якшення покарання.

Відповідно до норм «Кароліни» при кваліфікації злочину і визначення розміру покарання повинна була обов'язково враховуватися соціальна приналежність («звання і становище») як самого злочинця, так і його жертви. Так, при визначенні покарання за крадіжку суддя мусив враховувати вартість украденого й інші обставини, але «у ще більшою мірою має враховувати титул і становище особи, яка вчинила крадіжку» [7, с. 113]. Це явно суперечило декларативному вступу до «Кароліни», де наголошувалося на справедливості, рівному правосудді, про прагнення запобігти свавіллю і виявити милосердя до страждаючих.

В основу системи покарань покладена ідея відлякуючої відплати. Смертна кара була передбачена за більшість злочинів. Так, підпал карався спаленням правопорушника [9, с. 72]. Покарання, які стосувалися відсікання різних частин тіла (урізання язика, вух, відсікання кінцівок) поклалися за просту крадіжку, обман, шахрайство. Ганебні покарання полягали у накладенні знаків безчестя, виставленні в нашийнику до ганебного стовпа, позбавленні прав. Тюремне ув'язнення могло бути як самостійним покаранням (якщо мова йшла про злісних злочинців, особливо рецидивістів), так і додатковим до інших покарань. Також у якості або самостійних, або додаткових покарань могли виступати штрафи і конфіскації майна.

Таким чином, збірник німецького права 1532 р. «Кароліна» окреслив і оперував базовими кримінально-правовими поняттями, якими були злочин, покарання, вина, співучасть, обставини, що виключають кримінальну протиправність тощо. Злочином вважалося діяння, що мало високий рівень суспільної небезпеки, адже в «Кароліні» переважають тяжкі та особливо тяжкі правопорушення проти релігії, державної влади, особи, власності, моральності, правосуддя, торгівлі. Злочинам кореспондували відповідні покарання, які з огляду на вказані причини також були тяжкими (суворими).

Норми «Кароліни» про злочини та покарання не були абсолютно визначеними. Особа могла бути засуджена до покарання навіть якщо її діяння не мало цілковитої відповідності складу злочину, передбаченого в кодифікації. Для цього було достатньо подібності до відповідного складу. Покарання також могло призначатися не те, яке встановив закон. Суддям дозволялося призначати м'якше покарання при наявності відповідних обставин. Водночас поняття злочину та покарання, якими керувалася «Кароліна», стали передовими досягненнями правничої думки її часу. Вони започаткували перехід від приватного до публічного характеру покарання, закріпили розуміння злочину як шкоду державі та всьому суспільству, створили передумови для формування актуальних кримінально-правових принципів (кримінальної протиправності діяння, винної кримінальної відповідальності та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Dziadio A. Powszechna historia prawa. Warszawa: PWN, 2012. 474 s.
2. Резнік О. І. Норми німецького середньовічного права за «Кароліною». *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 165–167.
3. Salmonowicz S. Wizerunek kodeksu: Constitutio Criminalis Carolina. *Roczniki Nauk Prawnych*. 2003. T. XIII. Zeszyt 1. S. 53–65.
4. Hippel R. Lehrbuch des Strafrechts. Berlin: Julius Springer, 1932. 440 s.
5. Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.
6. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 400 с.
7. Кароліна. Уголовно-судебное уложение Карла V / пер. и предисл. С. Я. Булатова. Алма-Ата: Наука, 1967. 152 с.
8. Constitutio Criminalis Carolina / preklad W. Witkowski. URL: <https://prawo.uni.wroc.pl/sites/default/files/students-resources/CONSTITUTIO%20CRIMINALIS%20CAROLINA.docx>
9. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела / упор. Г. І. Трофанчук. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.